

I nivelleringens tid

Kön och konservatism i
Carl Sundbecks *Elsa i Upsala*

"Jag tror, att vad den svenska staten för sina behov kräver, är icke mera kvinnor utan mera *män*", hävdade den konservative politikern Rudolf Kjellén 1908 i en debatt om kvinnors rösträtt i andra kammaren.⁶³⁵ Uttalet skulle kunna stå som motto för hans mindre välkände studentkamrat Carl Sundbecks *Elsa i Upsala. En skolflickas dagbok* från 1897. Kjelléns påstående och Sundbecks berättelse är båda del av en motreaktion mot kvinnans ökade inflytande i samhällslivet runt sekelskiftet 1900. Dessa debattörer uttryckte en oro för att kvinnans inträde i traditionellt manliga bastioner skulle såväl omdana kvinnans väsen som feminisera nationen och politiken på ett negativt vis. Förändringen beskrevs också som en manlighetens kris och inläggets hätskhet signalerade en rädsla att förlora tidigare självklara maktpositioner.⁶³⁶ I *Elsa i Upsala* blir studentstaden med sitt rika föreningsliv och sina politiska debatter en bild av Sverige i miniatyr. Parallellt med att kvinnor fått större utrymme i det offentliga livet har de invaderat universitetsvärlden med katastrofala följder. En av de manliga studenterna påstår sig leva "i nivelleringens tid" och klagar över hur "syndafloden af bigotteri, radikalism, kvinnoemancipation" svept in över Uppsala som fordom "fostrade svenskar, ärliga män".⁶³⁷

Bakom berättelsen stod prästen Carl Sundbeck som själv avlagt examen i teologi vid Uppsala universitet 1893 och var väl bekant med stadens studentliv. *Elsa i Upsala* var hans debutbok och enda skönlitterära verk utöver en diktsamling. Han publicerade också självbiografiska resoberättelser och debattskrifter om exempelvis samskolans införande och

Ålandsfrågan. Sundbeck var starkt konservativ och nationalist. Under sin studenttid ingick han bland stiftarna av Fosterländska studentförbundet 1889 och han uttryckte i flera texter beundran för en svunnen svensk storhet och kritik av det moderna samhället. I *Hvad är vårt Fosterland?* (1900) beskrivs kärleken till fosterlandets folk och jord, samt "tron på altaret, kunglighetens majestät och familjebandens helighet".⁶³⁸ Skarpare ordalag om det samtida Sverige kommer till uttryck i *Samskolan* (1903) som kritiserar ett förslag om att införa samskola för flickor och pojkar på tjugofyra orter. Skolformen påstås leda till sedlighetsförfall och en underminering av familjelivet. Den förslappade moralen, som förslaget tyder på, förklaras som ett resultat av att det var alltför länge sedan Sverige var i krig. Under långa fredstider frodas kvinnoemancipation och "jämte den karlavulna kvinnan" framträder då "den veklige, mamsällaktige mannen, hvars enda kraft är råhet, hvars enda kärlek är liderlighet, och som saknar stål både i karaktär och muskler".⁶³⁹ Genom att hålla flickor och pojkar åtskilda i skolåldern ska såväl distinktionen mellan manligt och kvinnligt som en sann svenskhet bevaras.⁶⁴⁰

De nationalistiska stämningarna är även framträdande i *Elsa i Upsala*, där likartade tankar om fäderneslandet och kvinnoemancipation framställs. I romanen skapas dock en större mångtydighet i jämförelse med debattskrifterna, dels genom den litterära och satiriska formen, dels genom att de konservativa tankegångarna förmedlas av en ung kvinna. *Elsa i Upsala* arbetar både med tämligen tydliga karikatyrer och en mer subtil form av satir, som utgår från förgivettagna värderingar och bygger på att läsaren delar eller i varje fall uppfattar författarens politiska åskådning för att dennes avsikt ska nå fram. I följande kapitel vill jag belysa hur en flicka används i *Elsa i Upsala* och mer allmänt i ett konservativt idégoods runt sekelslutet, för att diskutera de omvälvningar som kvinnans utvidgade möjligheter under 1800-talet hade inneburit.

Mellan flickbok och universitetsroman

Elsa i Upsala kan beskrivas som en hybrid mellan en flickbok och en universitetsroman. Båda genrerna hade i slutet av 1800-talet en tydlig könskodning genom att universitetsromanen skildrade en människas

värld medan flickboken beskrev flickliv och kvinnornas traditionella domäner.⁶⁴¹ Berättelsens hybridkaraktär kan ses som en konsekvens av att den är skriven i en brytningstid. Flera forskare som har diskuterat en relation mellan kön och genre menar att man ofta kan finna ett samband mellan genreförändringar eller uppkomsten av genrehybrider och samhällsomvälvningar. Det kan handla både om att samhällsförändringar reflekteras i modifieringen av genrekonventioner och att litterära genrer visualiserar nya sociala möjligheter, inte minst vad gäller könen.⁶⁴² I Sundbecks berättelse iscensätter blandningen av genrer hur gränsen mellan kvinnor och män samt deras verksamhetsområden har överträtts i det moderna livet, bland annat till följd av 1800-talets reformering av universitetsväsendet.

Vid första anblicken framstår *Elsa i Uppsala* som en flickbok. Romanen publicerades anonymt och den enda paratextuella indikationen om författarens identitet är vilseledande. På försättsbladet står "Dig, käreste väninna, tillägnas denna nya roman av din Elsa". Dedikationen underbygger illusionen att verket innehåller "en skolflickas dagbok", som undertiteln påstår, och texten består av brev och dagboksanteckningar som den sextonåriga Elsa skickar till väninnan Ebba, från att hon anländer till Uppsala i början av september till inledningen av sommarlovet i maj. Liksom många flickskoleberättelser inleds *Elsa i Uppsala* med att flickan för första gången skickas hemifrån och även innehållsmässigt ligger romanen nära denna typ av flickböcker. Handlingen är episodiskt utformad och beskriver studier, flickors vänskap, förälskelser och nöjesliv.⁶⁴³ Elsas anteckningar är, som ofta är fallet i dagboksromaner, starkt fokuserade på berättelsens nu-plan. De innehåller mycket litet information om hennes liv före och efter tiden i Uppsala. Inte heller får läsaren veta något om hennes familj, var i Sverige hon kommer ifrån eller vad som är syftet med studierna. Livet i studentstaden upptar berättelsen helt.

Sundbecks roman avviker emellertid från genren genom valet av miljö. I 1800-talets svenska flickböcker är universitetsskildringar ovanliga och förekommer enbart under korta sekvenser. Strussenfelts *Flickskolan på landet* innehåller till exempel en lustresa till Uppsala där sällskapet ser studenter, men inte besöker deras miljöer eller sammankomster. Mer utrymme får studentlivet i Meyersons *Flickor emellan* när huvudpersoner-

na under några dagar besöker Uppsala för att lyssna på en studentkonst. Båda verken beskriver flickors utbildning, men väljer huvudsakligen andra miljöer än universitetsstäderna. Inte heller Elsa i Sundbecks roman studerar på universitetet utan vid ett flickläroverk, men till skillnad från i många andra flickskoleberättelser är det inte tillvaron i den egna skolan som står i centrum. I stället beskrivs samvaron med universitetsstudenterna i inackorderingshemmet samt studenternas traditioner och sammankomster såsom föreningsliv, universitetskören Allmänna sången och Valborgsfirande. Det är beståndsdelar som snarare ingår i universitetsromanen.⁶⁴⁴

Lika sällsynta som universitetsmiljöer i flickboken är kvinnorna i samtida universitetsskildringar. Den gängse definitionen av en universitetsroman är en berättelse som skildrar universitetlivet, vanligen ur en students eller universitetslärares perspektiv.⁶⁴⁵ I slutet av 1800-talet innebar detta, vilket Claes Ahlund poängterar i sin avhandling *Den skandinaviska universitetsromanen 1877–1890* (1990), att genren var en påtagligt manlig historia: "Författarna är samtliga män, och med undantag för någon tillfälligt framskymtande professorska, gatflicka, fästmö eller moder är också romangestalterna män".⁶⁴⁶ Vid tidpunkten för publiceringen av *Elsa i Upsala* 1897 hade kvinnor relativt nyligen fått möjlighet till högre studier. Från 1870 tilläts kvinnor att ta studentexamen och 1873 blev det möjligt för dem att avlägga alla universitetsexamina utom högre juridiska och teologiska. Fram till första världskriget var de kvinnliga studenterna få, vid universitetet och i universitetsromanerna. Mellan 1896 och 1900 studerade 43 kvinnor vid Uppsala universitet, vilket utgjorde 2,7 procent av studenterna.⁶⁴⁷ Det skulle också dröja till 1915 innan den första universitetsromanen med en studentska i huvudrollen publicerades i Sverige genom Ellen Landquists *Susanne*, även om det skrivits några tidigare berättelser om kvinnor vid universitet.⁶⁴⁸ *Elsa i Upsala* är således en tidig skildring av kvinnliga studenter. I jämförelse med samtida universitetsromaner får studentskorna därtill ett anmärkningsvärt stort utrymme.

Flickboken och universitetsromanen associeras inte bara med olika kön utan riktar sig också till läsare i skilda åldrar. I modern litteraturvetenskaplig forskning har *Elsa i Upsala* kategoriserats som en bok för

barn och ungdom.⁶⁴⁹ Undertiteln "En skolflickas dagbok" och det faktum att berättelsen publicerades på ett förlag med en omfattande utgivning av barn- och ungdomslitteratur öppnar för den möjligheten. Pärmsreklamen i en annan bok av Sundbeck pekar emellertid åt ett annat håll: "[*Elsa i Upsala*], som innehåller skildringar från 1880- och 1890-talets Uppsala, bör vara välkommen för alla dem, som i densamma kunna uppliva en del af egna ungdomsminnen".⁶⁵⁰ Här framhävs vuxna män som den primära målgruppen, i och med att det huvudsakligen är de som kan ha erfarenheter från studentlivet. Denna tes stöds även av att det under 1800-talet publicerades flera franska och tyska dagboksromaner för vuxna med titlar liknande Sundbecks, ibland med ett ekvokt innehåll som knappast skulle ha ansetts passande för unga kvinnor.⁶⁵¹ Hur boken uppfattades och lästes i samtiden finns det tyvärr inga uppgifter om.⁶⁵² De paratextuella indikationerna antyder dock att lika gärna som att utgöra en bok om och för flickor, kunde den unga kvinnans berättelse fungera som en homosocial samlingspunkt för män. Runt Elsas dagbok kunde de manliga före detta studenterna mötas för att roas eller enas om värderingar sinsemellan. *Elsa i Upsala* kan därmed sägas innehålla ett dubbelt tilltal,⁶⁵³ men med utgångspunkt i kön likaväl som i ålder. Berättelsens narrat är en flicka och den ger sken av vara avsedd för unga kvinnor. På samma gång innehåller den betydelsenivåer som främst är riktade till och förväntas förstås av män.

I 1800-talets Sverige var universitetet den enda högre utbildningsinstitution där kvinnor och män vistades i samma undervisningssalar.⁶⁵⁴ Uppsala utgör i romanen scenen för mötet mellan modernitet och tradition, men också för sammanförandet av skilda samhällsgrupper och generationer. Det är de förväntade effekterna av den ökande demokratiseringen som står i fokus i *Elsa i Upsala* och det rumsliga mötet mellan kvinnor och män iscensätts genom en hybrid av universitetsromanen och flickboken. Valet av en skolflicka som berättare skulle kunna utgöra ett satiriskt element i en universitetsskildring. Den obildade, ytliga Elsa skulle ur det perspektivet fungera som en motpol till de allvarliga och upproriska manliga studenter, vilka vanligen stod i centrum i genren i slutet av 1800-talet. Omvänt skulle romanen kunna beskrivas som en flickbok, men en flickbok som ägnar osedvanligt stort utrymme åt

traditionellt manliga miljöer och mannens utveckling. Det genreöverskridande i Sundbecks berättelse framstår dock inte som en bejakande vision av nya möjligheter utan snarare som en hotbild eller ohelig allians. Skildringen av könsöverskridanden i *Elsa i Upsala* tycks kräva parallella genreöverträdelser.

Naiva betraktelser

Flickans framträdande roll i Sundbecks roman kan ses både som en konsekvens av och en reaktion på den unga kvinnans ökade synlighet i debatt och samhällsliv. Som flera forskare har påpekat användes litterära framställningar av flickor bland annat för att iscensätta och bearbeta de snabba samhällsförändringarna runt sekelskiftet 1900. Flickan befann sig på gränsen mellan barndom och vuxenvärld, och genom hennes levnadsval kunde olika framtider utforskas. Enligt Stoneley användes flickbokens litterära gestaltningar av unga kvinnor för att representera samtidens sociala rörlighet.⁶⁵⁵ Protagonisten i *Elsa i Upsala* intar en likartad gränsposition och hennes berättelse visualiserar det samtida samhällets klass- och könsmotsättningar. Elsa kan sägas dröja i ett vägskaal mellan en emanciperad kvinnotillvaro som studentska och ett mer traditionellt kvinnoliv med giftermål och familj. Hon har lämnat barndomshemmet, men ännu inte bildat ett nytt hem och befinner sig mellan flick- och kvinnoliv.

Skolflickans språk och perspektiv dominerar Sundbecks berättelse. Genom utformningen av flickrösten produceras föreställningar om vad flickor är och om utbildningens roll i deras utveckling. *Elsa i Upsala* är skriven i ett närmast konventionellt flicktonfall, som karakteriseras av spontanitet, kvickhet och naivitet. Denna typ av flickspråk återfinns, som diskuterats i kapitel fem, i många av 1800-talets svenska flickböcker, i synnerhet i dagboks- och brevparter. Det parodieras också i vuxenlitteratur, som till exempel Waldemar Swahns tre böcker om Stockholmsbackfisken (1913–15), vilka innehåller en flickas krönikor från Stockholmslivet. Lättsinnet och ungdomen som kommer till uttryck genom det vardagliga språket kan bli föremål för både idealisering och kritik även i flickböckerna. Flickorna framställs som charmfulla, men

också obetänksamma och omogna varelser. Även protagonisten i Sundbecks berättelse framstår som en naiv flicka, med relativt ytliga intressen. Språket förstärker det ungdomliga intrycket och kännetecknas av tal-språklighet. Hennes brev och dagbok innehåller många utrop som "O!" eller "Usch!"; och ägnas åt att beskriva kläder och frisyrer, svärmerier över juridikstudenten Max samt klagomål över skola och läxor.

Samtidigt som Elsas vistelse i studentstaden är en följd av moderna reformer, är hennes framtidsvisioner konventionella. Hon drömmer om äktenskapet och att få ett gott hem, där hon "gör i ordning kaffebricka med duk som jag sjelf sytt eller fått i lysningspresent".⁶⁵⁶ Elsa går i elementarskolan, men studentska kan hon bara tänka sig att bli om hon skulle få smittkoppor eller inte blir gift. Därtill hävdas att hon "får så grofva händer af den välsignade gymnastiken, så [hon] kan ej virka så fint".⁶⁵⁷ De återkommande klagomålen över att skolarbetet ger henne huvudvärk anknyter parallellt till samtidens oro över studiernas skadliga påverkan på flickors hälsa.⁶⁵⁸ Även om det finns flickor i berättelsen som verkar ha större fallenhet för studier än Elsa sätts frågetecken för hur skoltillvaron kan komma att påverka en framtida kvinnlighet. Att hon inte befinner sig på rätt plats i tillvaron understryks av avsaknaden av studieambitioner. Enda gången Elsa uttalar en önskan om att studera vid universitetet är det av mer tvivelaktiga skäl: "Tacka vill jag att vara studentska. De får vara med hur länge som helst [...]".⁶⁵⁹ Det som lockar här är att få stanna ute sent och dricka mer punsch i stället för att gå hem och göra läxor, vilket på samma gång framhäver studentlivets korrupperande inverkan på en ung kvinna.

Det naiva perspektivet används i Sundbecks roman för att illustrera flickans flyktighet och ytlighet, men den utgör också ett verktyg i romanens satir. Elsas naiva blick på studentliv och politiska samtal framställer dem i en vrängspegel:

[Nihilisten Albert] håller med normmännen och önskar att den svenska pöbeln – han kallar det "produktionsmedborgarne", därmed menas pöbel, säger Berta – alltså att normmännen och pöbeln skola förena sig och befria samhället och göra en republik och taga alla egendomar ifrån egarne [...] och sedan skall det bli en ny tid. Alla skola bo i riktiga palats

och idka studier och musik. Det är rysligt snällt af honom, att han vill göra allt detta för de fattiga; säg, är det icke? Men jag förstår ej, hur han skall kunna det.⁶⁶⁰

Genom flickans storögda återgivning av samtidens radikala stämningar framstår dessa i bästa fall som överdrivet idealistiska, men oftare i ett löjets sken. *Elsa i Upsala* påminner därigenom om de satirer som under 1800-talet använde sig av en naiv dagboksförare, för att genom hans/hennes ytliga iakttagelser exponera samtidens förvillelser.⁶⁶¹ Kvickheter-na riktas både mot människorna i Elsas omgivning och mot henne själv, som då hon tolkar samtalen om att få bort kyrkan bokstavligen: "Vi voro där [i kyrkan] i söndags. Hon är rent af förtrollande. Men det är sannt, bredvid ligger en gammal ful, som heter 'Bondkyrkan,' det är nog den de vilja ha bort och den är också rätt missprydande [...]."⁶⁶² Missförståndet understryker Elsas okunskap om samtidens politiska frågor och skapar ett intryck av tröghet. De villfarelser som den naiva berättaren avslöjar i *Elsa i Upsala* innefattar såväl en misstro mot traditioner och auktoriteter som en övertro på flickans intellektuella kapacitet.

Skolflickan i *Elsa i Upsala* visar genom sin oskuld och osjälvständighet indirekt varför kvinnor inte bör ges ett utökat samhällsansvar. Den-na kritik formuleras både via den unga kvinnan och på hennes bekostnad. Det skapar emellanåt en kluven framställning, där det är oklart om Elsa ska uppfattas som kvick eller om de humoristiska formuleringarna ska förstås som ofrivilliga:

Usch! Allt annat är ändå bra ovigtigt i jämförelse med "numeriska förstegrads-ekvationer" med en obekant. Det är mig obekant alltihop. Hoppas det alltid förblir så! Kunde jag också bara lära mig de ryggradslösa djuren – stackars djur! – som äro det värsta af allt näst Ranunkulusarterna och städerna i Norrland. Jag måste sluta med den här fåniga dagboken och i stället skriva krian om "jämförelse mellan ett haf och en öken." Hu! Måste sitta uppe i natt. Skolan är ändå det viktigaste nu för tiden för "den unga kvinnan". Aritmetik, botanik, grammatik frigör oss, ty kunskap "gör fri."⁶⁶³

Ordvitsarna om obekanta storheter och ryggradslösa djur kan tolkas som antingen medvetna eller omedvetna från dagboksförarens sida. Fräserna "den unga kvinnan" och "gör fri" ger i sin tur närmast intryck av att vara en utantillläxa som Elsa okritiskt rabblar upp. Citationstecknen kan dock även tänkas markera dagboksförarens distans till den kvinna som förväntas bli produkten av utbildningen och den typ av frigörelse som studierna ska leda till. Det innebär att flickan skulle ha genomskådat det missriktade i att ge kvinnor akademisk utbildning och raljerar över studiernas bristande användbarhet. Naiviteten och utanförskapet i förhållande till universitetsvärlden tycks ur detta perspektiv inte bara innebära okunnighet utan också ett mått av klarsyn. Berättaren kan på så vis uppfattas både som en naiv men i viss mån skarpsynt sanningssägare och en obildad, lättrogen flicka som klagar över tråkiga läxor. Oavsett hur berättaren uppfattas framkommer emellertid en kritik av högre akademisk utbildning och dess påstådda vikt för kvinnan.

Till skillnad från många verk inom flickboksgenren är *Elsa i Upsala* inte en berättelse om utveckling eller vägen mellan barndom och vuxenvärld. De tidigare nämnda Bolanders "Ölandsresan" och Schwartz *På Götha kanal* använder exempelvis flickans inledande naivitet som utgångspunkt för gestaltningen av en mognadsprocess. I Sundbecks roman framstår däremot protagonisten som en lika yttlig betrakterska i början som i slutet av berättelsen. Elsas dagboksanteckningar beskriver huvudsakligen yttre händelser och det är svårt att urskilja någon form av mognad eller förändring. Avsaknaden av utveckling understryks av att hon fortsatt befinner sig i samma gränstillvaro vid textens slut. För Elsa leder utbildningen inte framåt och det är tveksamt om den utveckling den skulle kunna innebära ens är önskvärd.

Kön och mognad

Flickboken och universitetsromanen delar i många fall en grundläggande handlingsstruktur, genom att båda fokuserar på en protagonists utveckling. Denna process utformas sedan i förhållande till könsspecifika kriterier för vuxenblivande, som bestäms av den plats i samhället kvinnan och mannen förväntas inta.⁶⁶⁴ Därmed sker i dylika berättelser

en tematisering eller problematisering av vilka färdigheter, egenskaper och värderingar som definierar manlig och kvinnlig vuxenhet. Frågan om mognad hade även vidare politiska implikationer i samtiden och var framträdande i samhällsdebatten om kvinnans utvidgade rättigheter och myndighet under 1800-talet. Medan förespråkarna för utvidgade rättigheter ville undanröja de sociala och juridiska strukturer som ansågs hindra kvinnors utveckling, var kvinnornas förmenta omognad ett av motståndarnas argument mot reformerna.⁶⁶⁵ I *Elsa i Upsala* antyds skilda banor till vuxenlivet för kvinnor och män, men också hur könsens utveckling har förvridits av samtida reformsträvanden.

Elsas naivitet och okunskap gör att det är svårt att avgöra om hon ska tolkas som en förebildlig kvinnlighet. Hennes bristande bildning förefaller inte nödvändigtvis vara något som kan eller bör åtgärdas, men texten utstakar inte heller någon alternativ utvecklingsväg. Kvinnlig mognad framstår närmast som en självmotsägelse. Inte heller de kvinnliga studenterna karakteriseras av exempelvis intellektuell självständighet eller ett balanserat och ansvarstagande beteende. I stället beskrivs de som komiska personer. Den myndiga Mathilde har till exempel inga egna åsikter utan håller i allt med en manlig student: "Om han sade, att månen är en ost, så visste nog hon, om det är sötmjölks- eller schweizer-ost [...]"⁶⁶⁶ Hon förlöjligas också för sin praktiska klädsel, då hon inte bär korsett utan reformdräkt: "Hängslan precis som pappa! Så skojigt. Likadana jägerskjortor också [...]"⁶⁶⁷ Det är svårt att över huvud taget urskilja någon positiv bild av en förfluten eller framtida vuxen kvinnlighet i romanen. *Elsa i Upsala* innehåller inte ens några goda mödrar som föder och fostrar starka män, vilket var en kvinnofunktion som kunde värderas högt av konservativa tänkare.⁶⁶⁸ Protagonistens mor är därtill helt osynlig i berättelsen.

Avsaknaden av kvinnliga förebilder kan betraktas som talande i sig. Ur ett politiskt perspektiv innebär frånvaron av en positiv, mogen kvinnlighet det kanske effektivaste argumentet mot den pågående reformeringen av universitetsvärlden och samhället, eftersom det indirekt illustrerar det befängda i att ge kvinnor makt och tro att de ska kunna handskas med den. Kvinnorörelsen beskrivs genomgående i satiriska eller negativa ordalag i romanen: "Och alla fruntimmerna slutligen, de

emanciperade, uniformerade, de följa hvar som helst, blott det bär på tok och dit som galet är!”⁶⁶⁹ Framställningen av skolflickorna och studentskorna formulerar en pessimistisk utsaga om kvinnans bristande utvecklingspotential och förmåga att bli vuxen de möjligheter som har öppnats för henne genom 1800-talets reformer.

Kvinnornas inträde i universitetsvärlden tycks inte ha grundats på eller medfört ökad mognad. Tvärtom har deras inflytande utanför hemmet åstadkommit en feminisering av det offentliga livet och gjort männen barnsliga. Sverige sägs styras av ”kärningar och tidningar” som behandlar studenterna som skolpojkar, vilket försvagar deras manlighet:

Hvad skall det bli för ruter i en ämbetsmannakår, som ända till bortåt sitt tretionde år hållits i ledband af blåbandister, federationister, metodister! [...] Och så ställa de till offentlig diskussion och allmänheten inbjudes att besluta öfver, hvilka medel som böra vidtagas för att knäcka ungdomssinnet, och hvilka medel, som kunna tvinga hvarje Upsalastudent att hvarje kväll dricka the och mjölk och läsa högt i ”Barnafröjd” och ”söndagsskolebref från Puka-puka” för femtioelfva medlemmar af ”Hiskeliga föreningen af ljufva kvinnor”, hvardera öfver 45 år [...].⁶⁷⁰

Manlighet och mognad förutsätter att mannen får utvecklas i frihet utan att hämmas av kvinnlig moralism eller nykterhetssträvanden, men omnämmandet av Federationen, en organisation som samlade prostitutionsmotståndare, framhäver att mognadsprocessen också innehåller en sexuell aspekt. Mäns besök hos prostituerade och den sexuella dubbelmoral som denna praktik förutsatte var en av de centrala frågorna i 1880-talets sedlighetsdebatt.⁶⁷¹ Studenters föräktenskapliga förbindelser och besök hos prostituerade diskuterades även i universitetsromaner som Gustaf af Geijerstams *Erik Grane. Upsalaroman* (1885) och Ola Hanssons *Resan hem. En ungdoms- och vandringshistoria* (1895).⁶⁷²

Till skillnad från i dessa böcker berörs prostitutionsfrågan endast antydningssvis i Sundbecks roman när Max, i samband med omnämmandet av Federationen, hävdar att ”myndiga, gamla människor” borde kunna ”läsa en tidning i en cigarrbutik” utan att bli utkörda efter en timme. Under 1800-talet kunde cigarrbodar utgöra ett slags halvoffentliga

bordeller och till exempel Torsten Undéns universitetsberättelse *Maj. En Uppsalabagatell* (1900) framställer ett cigarrbutiksbiträde som en ung kvinna av tvivelaktig vandel.⁶⁷³ I *Elsa i Uppsala* utgör universitetstidens utsvävningar med fester och rummel en förutsättning för att studenterna ska utvecklas till män med "ruter i". Det kan tyckas överraskande att en konservativ moralist som Sundbeck inte fördömer nyttjandet av alkohol och prostitution, men även bland dessa grupper fanns förespråkare för att en ung man inom rimliga gränser borde tillåtas att rasa ut under studenttiden. Efter att ha sått sin vildhavre i ungdomen blev den mogna mannen desto mer pliktrogen och sansad.⁶⁷⁴ Därmed blev mognadsprocessen på samma gång manligt kodad, eftersom ett dylikt beteende var oacceptabelt för en respektabel kvinna oavsett myndighet eller ålder. Det är symptomatiskt för romanens kvinnosyn att Elsa inte heller uppfattar undermeningen i Max uttalande – hon undrar snarare varför studenterna ägnar så mycket tid åt att läsa tidningar hos cigarrfröknar – vilket i sig iscensätter den dubbelmoral som denna typ av vuxenblivande förutsatte.

Den väg till vuxenhet som stakas ut för de manliga studenterna i Sundbecks text är omöjlig för studentskorna att följa med kvinnligheten och sedligheten intakt. Frånvaron av positivt skildrade, vuxna kvinnor inom universitetsvärlden antyder att det kan vara mer eftersträvänsvärt att förbli en okunnig flicka. Medan majoriteten av studentskorna beskrivs som manhaftiga och avvikande, skildras de yngre flickorna som söta, hälsosamma och feminina. I den jämgamla rumskamraten *Berta* finner Elsa sin "idealflicka"⁶⁷⁵ och hon "har en blond, väldig fläta, är storväxt och frisk samt har de klokaste ögon".⁶⁷⁶ Skolflickorna har kvar den kvinnlighet som de vuxna studentskorna mist. Trots att Elsas naivitet blir föremål för satir innehåller den också ett stråk av oskuldsfull spontanitet som idealiseras i romanen. Max och Birger tillåts uppnå en intellektuell mognad, men utvecklingsprocessen beledsagas av svartsyn och uppgivenhet, vilket var vanligt i det sena 1800-talets universitetsromaner.⁶⁷⁷ I kontrasten mellan den naiva flickan och de desillusionerade männen möjliggörs ett dubbelperspektiv på studenttillvaron, där ett förflutet, traditionsrikt Uppsala existerar sida vid sida med samtidens förfall. Genom flickans ögon ges en närmast förälskad bild av staden och studenternas traditioner:

O, hvad lifvet dock är skönt! Ack i Arkadien ... Nu är den lekande ungdomstiden. O, den som kunde skrifva vers, riktigt stiliga vers för att beskrifva Upsalasången. Allmänna sången gick marsch omkring torget. De kommo från Gillet. Skolflickorna i takt och jemna steg bredvid på trottoarerna. Basarna: "brum, brum!" tenorerna: "lif och blod för Sveriges ära!" Och stjernnatten och Berta och Sigrid och allt. I sanning för-tjusande.⁶⁷⁸

Dessa känslösamma beskrivningar ställs mot Max och Birgers kritik av den moderna universitetsvärlden. Elsas bristande kunskap om samtiden och avsaknad av cynism frambringar en nostalgisk bild av det "Gluntarnes" Uppsala som för männen har gått förlorat.

Den unga flickans naiva och instinktiva upplevelseförmåga utgör en motpol till den modernitetens urartning som romanen gestaltar. Som Rita Felski har påpekat i *The Gender of Modernity* (1995) fick kvinnan ofta representera ursprunglighet i sekelskiftets tänkande runt modernitet och tradition, vilket kunde beskrivas i både positiva och negativa termer: "femininity represented either a primitive condition of arrested development or an edenic condition of organic wholeness untouched by the ruptures and contradictions of the modern age".⁶⁷⁹ Båda aspekterna kan urskiljas i Sundbecks framställning av Elsa. Hon saknar männens mognad, men i hennes naivitet finns en möjlighet till genuina känslö-upplevelser och framtidsförhoppningar som de manliga studenterna saknar. Protagonistens förälskade blick på Max, hennes "idealstudent",⁶⁸⁰ understryker även med emfas romanens manlighetsprojekt: "Nej, nej, jag skall aldrig, aldrig, aldrig upphöra att älska dig, du käcka, glada ras, till hvilken han hörde!"⁶⁸¹ Elsa bevarar således minnet av en svunnen manlig storhet. Det framstår som signifikativt att det är just i kärleken till skillnad från i politiken som kvinnan förmår se klart, när hon fäster sig vid den ädla, starka manstyp som riskerar att dö ut i nivellerings tid.

Samhällets (o)ordning

Trots att *Elsa i Uppsala* berättas av en flicka är den värld och verksamhet som inom ett konservativt synsätt betraktades som hennes naturliga

hemvist osynliggjord. Hemmet utgör ett tomrum i berättelsen och nästan lika lite utrymme får skildringar av ett konventionellt kvinnoliv i familjens hägn. En outtalad förutsättning för romanens framställning av könen är en uppdelning av samhället i manliga och kvinnliga sfärer. Under 1800-talet betraktades den offentliga världens värv som mannens gebit, medan kvinnan associerades med intimsfärens hem och familjeliv. Med förändringarna i kvinnans utbildnings- och yrkesmöjligheter började denna uppdelning i allt högre grad att luckras upp. Även om gränsen mellan en privat, kvinnlig och en offentlig, manlig sfär aldrig var absolut, och män och kvinnor dagligen rörde sig mellan hemmet och världen utanför, spelade föreställningen om skilda sfärer och verksamhetsområden en central roll i periodens idealbildning.⁶⁸² Den pågående förändringen av universitetsvärlden framställs i *Elsa i Upsala* som ett hot mot samhällsordningen i stort.

Undermineringen av samhällets skilda sfärer har i Sundbecks roman resulterat i en parallell upplösning av skillnaden mellan könen. Bland motståndarna till att kvinnor skulle tillåtas studera vid universitet uttrycktes liknande farhågor för hur studierna och universitetsmiljön skulle påverka kvinnligheten.⁶⁸³ I Elsas omgivning finns bland annat

lille Putte, stockholmarn i vidunderlig krage på yttersta modet, ljusgul sommarrock och splitter ny mössa, kokett på sned fram i pannan. Bredvid honom och arm i arm marscherar Ällinår, stor, fet, litet krokig och med galoscher, med ena handen ömsom tryckande fast pincenezen ömsom hållande upp klänningen.⁶⁸⁴

Två av samtidens främsta nidsbilder för könen urartning har här bildat par i grilljannen/dandyn och den nya kvinnan.⁶⁸⁵ I ett annat par förenas två studentstereotyper när överliggaren kandidat Fridbom, nykterist och sedlighetsivrare, förlovar sig med den sjukliga (och smygsupande) Mathilde, reformdräktsförespråkare och likhetsidealist. De två påstås utgöra sinnebilderna för den nya tidens jämlika kamrätäkenskap: "två arbetskamrater, hvarandras stöd, hon myndig och sin egen herre så väl som han – äkta upsaliensiskt, kamratskap".⁶⁸⁶ Möjligen finns här ytterligare ett lager ironi, då "studentäkenskap" i samtiden förde tankarna till fria

förbindelser och studenter som levde tillsammans utan vigsel snarare än sedlig samvaro.⁶⁸⁷ Om Putte och Ällinår exemplifierar utpräglade men inverterade könsroller, framstår Fridbom och Mathilde snarare som "avkönade" – även om båda genom sin myndighet kan sägas inneha en "manlig" samhällsposition.

De avvikande studenterna exponerar könet som instabilt, något som är öppet för förändring och yttre influenser. På samma sätt framställdes könet som känsligt och påverkbart inom den samtida medicinska rådgivningslitteraturen. Dessa texter beskrev hur faktorer som exempelvis levnadsmiljö, klasstillhörighet, livsstil och klimat influerade kroppens beskaffenhet och könets uttryck.⁶⁸⁸ I *Elsa i Upsala* utpekas specifika utseenden, beteenden och handlingar som manliga eller kvinnliga, men dessa förankras inte i biologin såtillvida att kvinno- respektive manskroppen inte tycks utgöra en garant för ett kvinnligt eller manligt uppförande. Det är i stället genom olika levnadsbetingelser och situationer som en persons manlighet eller kvinnlighet konstrueras. När kvinnorna följer männens traditionella bana och bedriver högre studier sida vid sida med män blir de liksom Mathilde mindre kvinnliga eller så börjar de, som Ällinår, uppföra sig som män. Den förändrade samhällsordningen medför enligt detta synsätt en förvanskad könsordning. Könets instabilitet och påverkbarhet blir ett argument för en konservativ hållning, i och med att samhällsstrukturen med skilda sfärer och verksamhetsområden verkar vara det enda som håller kvinnligheten och manligheten på plats.

Studentskornas intrång i universitetsvärlden blir i Sundbecks roman ett symptom på en större samhällsupplösning där köns- och klassgränser överskrids och nationalitetskänslan håller på att urholkas. Runt sekelskiftet 1900 kombinerades ofta ett motstånd mot kvinnornas och arbetarnas vidgade rättigheter i ett konservativt idégods.⁶⁸⁹ I *Elsa i Upsala* beskrivs kvinnornas och arbetarklassens ökade inflytande i samhällsdebatten som ett tecken på att tiden är ur led och att Sverige närmast är satt under belägring av dessa styrkor. En sinnebild för att världen håller på att vändas upp-och-ner ges i gestaltningen av hur "prins Karneval" slipper lös under studenternas traditionella första maj-firande.⁶⁹⁰ Frälsningsarmén, godtemplare, socialister och arbetare går man ur huse "för att opponera sig mot majhälsningarna".⁶⁹¹ Demonstranterna liknas

vid flera tillfällen vid en armé och de tågar under röda eller främmande fanor: "Därpå andra lakan och engelska och norska flaggor. Hundratals menniskor, kvinnor barn och män om hvarandra marschera efter dessa flaggorna, mäst pigor dock. [...] Därpå åter lakan med inskriptioner: 'Måtta i allt!' 'Rösträtt åt alla!' samt flaggor, mest amerikanska [...]"⁶⁹² I den samtida rösträttsdebatten användes gärna kvinnan – och allra helst som här den utbildade pigan – som ett ytterlighetsexempel för att visa hur orimlig tanken om allmän och lika rösträtt var.⁶⁹³ Genom sammankopplingen mellan en här under utländsk flagg och krav om rösträtt för alla framställs arbetar- och kvinnorörelsens kamp för utökade medborgerliga rättigheter som ett hot inte bara mot studentlivet utan också mot kung och fosterland. De norska och amerikanska fanorna signalerar därtill en strävan mot republikanism och demokratisering. Samhället sägs av en av karaktärerna vara på väg utför ett sluttande plan "ned till det norsk-amerikanska, humbugen, republiken, kaos!"⁶⁹⁴

Sociala förändringar likställs i hög utsträckning med förfall i Sundbecks roman. Klassernas och könens rörlighet utgör ett hot mot det bestående och är ett tecken på regression snarare än progression. Reformeringen av universitetet har åstadkommit en större likhet och likställighet mellan könen. I *Samskolan* påpekar Sundbeck att en sådan utveckling utgör en tillbakagång, då civilisationen gör kvinnor och män mer olika medan de i primitiva folkgrupper är mer lika.⁶⁹⁵ En förändring av kvinnans väsen beskrivs som särskilt vansklig, eftersom hon genom sin plats och verksamhet i hemmet utgör nationens och familjens hjärta. Liknande tankar formuleras i *Elsa i Upsala*, när en överstinna uttrycker sitt ogillande över att flickan har skickats hemifrån till främmande människors inflytande: "Allt i ett hem beror på jungfruns och moderns sinnelag," sade hon, "och ur hemmet hemta sönerna sina tänkesätt och på sönerna beror fosterlandets öde."⁶⁹⁶ Hotet som kvinnoemancipationen innebar formuleras än tydligare i *Samskolan*:

Hvad som gör dessa hem till hem, och hvad som alltså gör fosterlandet till fosterland, det är kvinnan såsom moder, maka, syster, brud. Fläckas hennes ställning som sådan – då upphör hemmet att vara hem, då upphör fosterlandet att vara fosterland. Kvinnoemancipationen fläcker henne i

denna ställning, skadar henne i detta hennes väsende, skadar därmed hemmet, fosterlandet.⁶⁹⁷

Kvinnan framstår som nationens ankare; om hon ändrar sig omvandlas fosterlandet. Samhällets stabilitet är beroende av att hon stannar vid sin post. *Elsa i Upsala* beskriver just hur kvinnligheten, manligheten och svenskheten förvanskats när kvinnorna lämnat hemmets sfär. Studentskorna har trätt ut ur de roller som definierar dem som en del av en familj ("moder, maka, syster, brud") och existerar som fristående subjekt utan plats i samhällsordningen. Utbildningsreformerna har, med ytterligare ett citat från *Samskolan*, släppt lös "en från familjeband och hemlif kringdrifvande armé af unga flickor".⁶⁹⁸

Elsa i Upsala målar upp en hotbild där kvinnornas högre studier riskerar att få förödande konsekvenser för könsordningen och nationen. Såväl jämställdhets- som demokratiseringssträvanden ses som en form av urartning då de utmanar ordning och civilisation. Den lösning på samtidens problem som framförs i texten består följdriktigt i att en ny organisation av studentlivet införs för att skapa goda statsmän. Denna struktur ska hämtas från Tyskland som "bevarat en manlig, fosterländsk, högsinnad embetsmannaverld".⁶⁹⁹ På de tyska universiteten finns inte heller några kvinnliga studenter och "flickorna bo i pensionat, som äro som kloster, och gossarna hvar som helst i staden: alldeles motsatt mot här".⁷⁰⁰ Det finns således ingen väg framåt från de förändringar som genomförts utan vad som krävs är en återgång till en äldre samhällsstruktur. Romanen formulerar ett närmast paternalistiskt tänkande där flickan och kvinnan inte förväntas ta någon aktiv roll i återupprättandet av nationen. Även om hon beskrivs som särskilt viktig för bevarandet av nationskänslan tycks hennes uppgift främst vara att kliva åt sidan för männen. Genom att könsens skilda sfärer återinförs och kvinnorna stängs in i klosterlika byggnader, kan fosterländskhet och manlighet bevaras.

*

Litterära verk som utgör genrehybrider eller som gestaltar en köns rörlighet tenderar att betraktas som radikala och nyskapande inom

modern litteratur. I Sundbecks berättelse tjänar dessa inslag tvärtom konservativa syften. Blandningen av flickbok och universitetsroman skapar i *Elsa i Upsala* en satirisk beskrivning av det sena 1800-talets samhällsomvälvningar. Samtidigt som texten med ironisk udd gestaltar kvinnors deltagande i det offentliga samtalet och kraven på rösträtt, framförs denna kritik genom en naiv flicka. Därmed skapas en motsägelsefull berättelse där en ung kvinna blir huvudperson i en roman som indirekt argumenterar för att hon bör återgå till periferin. Medan en handlingskraftig, mogen manlighet beskrivs som Sveriges framtid och räddning, förknippas den ideala kvinnligheten med passivitet, oskuld och förflutenhet. De nya, emanciperade kvinnorna bär inte på ett löfte om en bättre värld i *Elsa i Upsala*. Snarare förebådar de civilisationens undergång. Det är tydligt att Sundbeck lika lite som Kjellén önskade se fler kvinnor i politiken. Vad som saknades i sekelskiftets Sverige var riktiga män.